

նշ անթիւ քերականական մանրամասնութիւնքն որ գրքին մէջ ամբարուած են, եւ ոչ որոշել թէ ինչ աստիճան Տաստատուն եւ ուղիղ կրնան Տամարուիչ Զայս թողով ուրիշ աւելի ձեռն-Տաս անձանց կը կըրնէր մեր գրութիւնն որ պարզ զեկուցման նպատակաւ գրուած է:

Ի վերջոյ աւելցնենք որ Տայագետը կը խոստանայ յատուկ քննութիւն մ'ընծայել գրաբարի այլեւայլ բարբառներու խնդրոյն (p. 134), ինչպէս նաեւ կրիկիան Տայերէնի քառաբայ մը ըստ Տաներու. (p. VIII.) Ի սկզբան միտք ունէր բառացուցակ մը կցել գործոյս. բայց այժմ միտք ունի ընդարձակելով առանձին Տրատարակել: Երկուքին ալ կը սպասենք:

Հ. Յ. Տ.

ՄԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

ՔՐՈՒՅՈՒՆ ԼՈՒՍԻՆԵԱՆ

ՆՈՐ ԱՌՈՒԳՈՒՐ ՊԱՏՄՈՐԱԶԱՐԻ ՓՐԱՆՍՄԱՅԵ. Հատորւ. Ա-Ի. էջ 2060. մեծ 4° Պարզս, ֆին՝ 25 ֆր.:

Կը փութանք ուրախութեամբ արձանագրել՝ գաղղիերէն-Տայերէն բառարանագրութեան (lexicographie) մէջ եղած նոր յառաջադիմութիւնը: Գաղղիերէն-Տայերէն բառագիրք չէ պակսիր, սակայն երբ իրարմէ կատարեալ գործեր իրարու կը յարցողեն, թէ նախորդն եւ թէ յաջորդը կը գտնէ գործնականին մէջ իւր յատուկ տեղը:

Այս նոր բառագրոց Տեա Տամեմատութեան կրտսի գալ միայն եւ միայն Պր. Նորայր Բուզանդացոյ բառագիրքն, որ ցարգ գրուած էր Տայ գիտնական աշխարհի գրասեղանին մէկ անկիւնը: Լուսինեանին բառագիրքը պիտի գրուէ կարծենք, միւս անկիւնը, Տակակշուելով, ամբողջացնելով եւ: Սխալ չմկտի մեր բնել ուղածը: Երկուքն ալ ունին իրենց առաւելութիւնները: Նորայրեանն ունի ժամանակի նախադասութիւն, իսկ Լուսինեանինը՝ գործի ընդարձակութիւն:

Այս վերջինս զգալի օրինակաւ ցոյց տալու Տամար կը գիմնէր Տամեմատութեան: Մինչեւ Ի գրին վերջը՝ Նորայրեանն ունի 656 էջ՝ երկուսն. իսկ Լուսինեանինը՝ 1060 էջ ունի՝ երկուսն, ուրեմն 404 էջ աւելի: Այս իսկ բառական էր, կարծենք, գործին ընդարձակութեան վրայ գաղափար մը տալու Տամար:

1 Զայս գիտել տուած ենք արդեն 1897ին, սեռ «Տանդէս Ամստերդ», Փետր. էջ 60. «Գաղղ. - Տայերէն նոր բառագիրք»:

Միայն թէ կայ գրական Տեաքըրբութիւն մը, որ կը մղէ զմզ գարձեալ ձեռք առնելու՝ Յ տարի յառաջ մեր ի գործ գրած փորձը, իմանալու Տամար թէ այս երկու բառագրոց մէջ ընդարձակութեան Տամեմատութիւնը կը պատճառի թէ ոչ:

Բացիք՝ ըստ պատահան, էջ մը, 990, որ կը սկսի Gossampin բառով եւ կը վերջանայ Gourով: Արդ այս երկու բառերուն մէջն Նորայրեանն ունի 36 բառ, իսկ Լուսինեանն բառագիրքն՝ 57. ուրեմն 21 բառ աւելի: Իսկ ե. Տեմիրճիպաշեանի բառագիրքն (վերջիշեալ երկու բառերուն մէջ) ունի միայն 23 բառ, ուրեմն 34 բառ պակաս: Միայն առ Տեաքըրբութեան կը յիշենք այս պարագան, վասն զի եւ ոչ կը Տամարձակիք այս երկու մեծ բառագրոց Տեա Տամեմատականի բերել այս զարոցական բառագրոցի, որ ընդարձակագոյն է իւր տեսակին մէջ: Գատապարտելի է այս բառագիրքն ալ՝ Տեղինակին Տայերէն բառերու Տեա ունեցած — խեղկատակութեան Տամար, որ սանձարձակ եւ անկանոն բարբութիւններ ու անանցներ է ըրած, զորոնք ֆին Ե. մը — կրնար բարդել...: Գարոցական բառագիրք մը, որուն Տայերէն բառերուն Տամար զարմանալի է Տեղինակին խոստովանութիւնը «... այնքան դժգոհ կը մնամ ընդՏանրապէս այն բառերէն՝ զորս բառագրքի մը պատրաստութեան ժամանակ կը յօրինեմ՝ մտաց անընդր անզպանակ գործունէութեան մը միջոցին...» (Յառաջանք): Այսպիսիներու Տամար, որ՝ գոմարտաբար, լեզուէն կը կազմեն յայտը, լեզուի ուսումնասիրութիւն, բնական զարգացում, ձոխութիւն եւն է միայն իրենց «մտաց անընդր անզպանակ գործունէութիւնը»: Շատ մը երկայնաբանութիւններէ աւելի՝ ազգու եւ Տամարը կ'ըլլայ, այս բառագրքին առաւելութիւններն եւ թերութիւնները մասնանշից ցուցնել՝ նոյն իսկ մեր՝ ըստ դիպաց ընտրած էջին վրայ: Եւ ինչչեւ այսպէս մանրակրկիտ կը քննենք. որպէս զի դատապարտենք այն կարծիքը թէ Պր. Նորայրի Բառագրքէն ետքն աւելորդ Տամարուի թերեւս Լուսինեանը: Երբ ապացուցանենք թէ նոյն իսկ Լուսինեանն Բառագիրքն՝ որ իւր ընդարձակութեամբը զլած անցած է իւր նախորդները, շատ բառ պակաս ունի, եւ ապագային՝ ընդարձակագոյն բառագրքերու raison d'être բարձած չէ, որչափ եւս առաւել Նորայրեանն՝ որ շատ կանոնիս է ժամանակաւ, չի կրնար բառնալ այս բառագրոց «գոյութեան իրաւունքը»: Լուսի-

նեան բառագիրքն ունի նախ՝ GOSSE բառը, որ կը պահուի Կորսյորբանի մէջ (Թէպէտ երկուքն ալ ունին gausse ձեւը). Gosse, =. = (4). Լաճ, տղայ, * տղիկ: Այսպէս ունի Լուսինեան: Բայց gosse բառը կրնայ եւ պէտք էր մեկնուիլ այսպէս. Gosse, ք. 14. 1. Մեծաբանութիւն, սուտ անձնագործութիւն, conter une gosse, մեծ մեծ ջարքել, մեկուն բան մը կըլցնել. կատակի համար սուտ ըսել (= gausse): 2. անուր, երկաթեայ օղակ (որուն վրայ նաւաստիները չուան կ'անցընեն, ասոր մէջէն անցած մարմինը պահպանելու համար) (= cosse, dé(i)ot, այս վերջին բառն ալ կը պահի երկու բառագրոց մէջն ալ): — ք. 1. Լաճ, տղայ, * տղիկ (Լուսինեանիը միայն այս նշանակութիւնն ունի) = gars. 2. չարածճի տղայ. 3. (տպարաններու մէջ) նորավար գրաշար, նորիկ. եւն:

Արայիք այս ցանկն երկարել: Բաւական կը համարինք ըսել, Թէ այս երկու բառերուն մէջ (Gossampin-Gourd) Dictionnaire des Dictionnaires բառագիրքն (բայց ի 87 յատուկ անուններէ) ունի 76 գաղղիբրէն բառ՝ գիտական, ընտանեկան, ամական եւն: Իսկ Langenscheidtի հրատարակած ընդարձակ բառագիրքն (չեղինակը Գ. Սաքս) յատուկ անուն եւ գիտական բառեր միասեղ հարուստութիւն ունի՝ 119 բառ: Այս մէկը Բայց երկու գաղղիբրէն-Տայրբէն բառագիրքներու ընդարձակութեան վրայ գաղափար ունենալու համար կայ երկրորդ կէտ մին ալ որ Թէեւ անլիւնշան չէ, սակայն փոքր ի շատե՛լու սուտութիւն կու տայ խորին: Եւ զնեք առ ընթեր երկու բառագրոց ալ Estomac բառին վրայ գրածը:

Լուսինեան Բ.
 Estomac, = (ն). ստամոքս, ստամոքս միտէ, qui a l'— chargé, ծանրաստամոքս, abimer l'—, խանգարել զ—, se remplir l'—, լնուլ զ—, avoir l'— creux, vide, նօթի՝ անօթի Լ. mal d'— ստամոքսացաւ, qui a mal à l'—, ստամոքսացաւ, ստամոքսացաւ. || (նս). il a un d'autruche, c'est un d'autruche, այս բառակեր է. || — des ruminants, խոխոցոց. 2. Լաճ, Կործ, * կօքս, le creux de l'—, խոռոչ կրծից, կրծախոռոչ.

Նորայրեան Բ.
 Estomac, ք. —. Ստամոքս charger l'—, =. Ի charger. demeurer sur l'—, =. Ի demeurer. se remplir l'—, son — ne digere point.

les ruminants ont plusieurs estomacs. || 2. Կործ, Կործ, recevoir un coup dans l'—, || + 3. Ստինք (նուլ) (= 4), elle a de l'—.

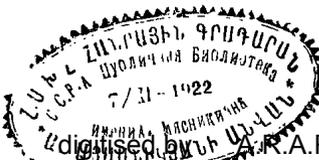
Այս համեմատութենէն յայտնի կը տեսնուի երկու բառագիրքներու ընդարձակութեան սահմանը: Լուսինեանի բառագրոց մեկնութեան հանդէպ գրինք Կորսյորբան բառագրոց մեկնութեանը: Վերջինին կարգը շընծիքը, որպէս զն երկուքին մէջ ալ հաւասարապէս գտնուած բառերը կարենայինք զգալի ընել աւաց, զոր եւ ըրինք՝ նորագրելով: Ընթերցողին կը Թողուք որ ուշ ուշով կը տարածեի երկուքին տարբերութիւնները . . .

Բնականաբար գրքի մը ծաւալը չէ որ միշտ մեր մտադրութիւնը կը գրաւէ, այլ անոր գիտնական արժէքը: Լուսինեան բառագրոց համար համարձակ կրնայ ըսուիլ Թէ համազգային (international) բառագրէ մը պահանջալ յատուկութիւններն ունի, քանի որ մանաւանդ հեղինակին համար նոր չէ բառարանագրութեան ստպարէզը:

Արդէն սակէ յառաջ 2 բառագիրքը հրատարակած է հեղինակը, Թէպէտ փոքր ծաւալով, բայց զանոնք գործածողը փոտէ միայն Թէ իրենց փոքր ծաւալին հակառակ, Ի՛նչ էնք ծաւալուցութիւններ կը մատուցանեն:

Ջանացած է հեղինակն ըստ կարելոյն ճիշդ մեկնել գաղղիբրէն բառերն ու ոճերու իմաստները, շնորհելով՝ գրաբարն, աշխարհաբարն ու երբեմն նաեւ տաճիկերէնն օգնութեան կոչելէ . . .

Անհնարին է — Ինչպէս ընթերցողն ինքնին պիտի վկայէ — 1060 էյէ բաղկացեալ այսպիսի ստուար հատորի մը իւրաքանչիւր բառը մանր քննութեան բովն անցընել: Ընդհանրապէս յաղող եւ բարդութիւնները, Թէպէտ երբեմն՝ գաղղիկական բառը ճիշդ մեկնելու զգալած՝ յերեւան կը հանունն այնպիսի բառեր, զորոնք մէկ ակնարկով ճանչնան եւ ըմբռնեն անկարելի է: Սակայն այս միայն ճաշակի ինդիք չէ, այլ եւ սկզբունքին: Այս տողերը գրողն երբեք յանձն չի կրնար անուր՝ օրինակի աղագաւ, heptylidène քիմիական բառին տեղ՝ եօլնուստիլին նման բարդութիւններ գործածել, որոնք բոլորովին անիմաստ են եւ կը նմանին վերջերս բժշկական բառերն Տայացընելու դժբախտ մը — — անհամ փորձին . . . Եւրբերեմն ձգտում մը՝ ամէն եւրոպական բառ հայտացընելու եւ այս՝ Տայափրութեան թուացոցը կը համարուէր. սակայն զստ է՛ ըստ կարելոյն օտար բառ չգործածելու միտումը, եւ զստ՝ չինարեւի նման խանդաձայն խղճըրտուն մը ստեղծել մեր լիզուին մէջ . . . Ըստ մ'եւրոպական բառեր

Համադգային են եղած, եւ Համադգային ալ կրնան եւ դէտ+ են գործածուել: Բարեբախտաբար միայն այսպիսի բառերէ կազմուած չէ՝ Լուսիննան բառգրքի՝ Հայերէնը . . . :

Այս ընդարձակ բառագիրքը պատկերազարդ եւս է: Բառարան մը պատկերայից տպագրել՝ ստոյգ է, եական կէտ մը չէ, սակայն առնուբանայի է որ պատկերները շատ անգամ՝ տրուած 4—5 տող մեկուսութենէ աւելի կը լուսարանեն բարձր: Սակայն մեծանուն Հեղինակը թող ներէ մեզի փոքրիկ դիտողութիւն մը: Բուսարանական պատկերներէն շատերը կը ներկայացնեն — — — լոյս մը եւ ոչ աւելի ինչ. ուր մենք գիտենք ապա հովապէս, թէ Հեղինակին միայն էր նոյն պատկերով աւելի ծանօթութիւն տալ ներկայացուած բոյսին դասին, կարգին, ցեղին, սեռին, տեսակին ու անհատին կամ բոլորովին զանց առնելու է այսպիսի պատկերները, եւ կամ միայն շատ որոշակի գեղեցկագիծերը գործածելու է: Պատկերազարդ ըլլալն Հարկաւորչ Նոպոլի մը կը ծառայէ, արդ՝ երբ այս որոշ նպատակին չի ծառայեր պատկեր մը, պէտք է անխնայ ի բաց պարտել եւ բառնայ: Բ. Հատորին մէջ աւելի առատ տեսնել կը փափագի այս տողերը գրողը՝ էջ 272ի, 287ի, 457ի, 464ի եւն պէս պատկերներ, որոնք իրենց մեկնողական բացատրութեամբն եւ քաջագիծ յարմարութեամբ անեն տարակոյտ կը փարատեն: Եւ պէտք է ըսել — թիւրիմացութիւնն արգեղելու Համար — թէ այսպիսի եւ նման յարող պատկերներ բազմաթիւ են գրքին մէջ: — — —

Եթէ այս քանի մը կէտերով կրցանք գործին առաւելութիւններուն եւ ծերունի Հեղինակին թափած առատ քրտանց վրայ դարձնել լիմերցողին ուշադրութիւնը, որչափ աւելի յայտնի պիտի ըլլան այս քրտիքներն եթէ նկատուի թէ այսպիսի ընդարձակ, մեծածախս գործ մը չի տպագրուիր Հայ տպարանի մը մէջ, այլ օտար տպարան մը: Այսպիսի պարագաներու մէջ՝ կրնանք ըսել Ուրեմն թէ, Լուսիննանի բառագիրքն ըստ ամենայնի յարողած գործ մըն է եւ Հասած է՝ Ա. Հատորով իւր նպատակին մէկ մասին՝ «օգտակար ըլլալ Ազգին եւ Հայրենակցաց»: Անհամբեր կը սպասենք Բ եւ վերջին Հատորին, զարգարելու Համար մեր գրասենյաններն այս պատուական երկապարտութեամբ:

Օգտակարութեան գրաւակներն ընդշմարելի տրուած էր մեզի՝ մեր տեսած քանի մը թերթերով: Ա. Հատորն Հաստատեց զմեզ մեր հասնողման մէջ եւ փափագ մը զարթոյց՝ վաղընդ-

փոյթ ելած տեսնել մամոյր տակէն մամոյրական երկը: Միայն Բ. Հատորը կրնայ այս մեր փափագը գոհացնել:

Կ. Պոլիս. Դեկտ. 12. 1900. 4. Գ. ՄԴԻԿ:

Գ Ր Ա Վ Ա Ն

ՎՃԻՒՔ ՍԵՔՍՏՆՆՈՅ

(Հարանստեղծ)

Յ.

Սեքստոսի վճույր Հայերէն մնացորդներուն հրատարակութենէն ետքը, զոր ըրինք համեմատութեամբ յոյն բնագրին եւ միւս խմբագրութեանց, կրնայինք Տո համաՌուսիւ աւարտել մեր ուսումնասիրութիւնը՝ ամփոփելով մեր խօսքը միայն Հայերէնին վրայ, որ մեզի համար կարեւոր ալ է: Սակայն ամբողջութեան համար աւելորդ չէ քանի մը խօսք ըսել նաեւ միւս բնագիրներուն եւ ընդհանրապէս Սեքստոսի անուն կող առածներուն հաւաքման մասին: Բայ յոյն բնագրէն միւսներն՝ ինչպէս Համեմատութիւնը ալ ցուցուցին, երկրորդական նշանակութիւն միայն ունին Հայերէնին համար:

Յ.յ Քուսէրը մինչեւ վերջերս կորուսուած կը համարուէր կամ՝ որ արեւմաբն: Աճիւններուն շատերն առանձինն անծանօթ էին, յաճախ գտնուելով Առանձներս յունական բազմազան հաւաքումներու մէջ, եւ արդէն Գիլգեմայստեր կրնար այսպիսեայ բազմութիւն մը նշանակել: Բայց գործքն իբր ամբողջութիւն գտնել՝ Նշուէրի վերապահուած էր: Արդէն 1880ին գտած էր նոյնը Ատտիկանի մէկ ձեռագրին մէջ (Թիւ 742) որ ԺԻ. դարու գրչուութիւն մըն է: Հրատարակութիւնը յապաղած էր երկու պատճառաւ. նախ որ նոյն Ատտիկանն չափազանց շեղելով Ռուսիկնուէ՝ մտածել կու տար որ լուսագոյն բնագիր մը գտնել պէտք է, եւ երկրորդ՝ որ այսպիսի բնագրի մը գոյութիւնը նոյնպէս ծանօթ էր իրեն: Հանրածանօթ գիտնականն է: Դիւլէն արդէն 1876ին նշանակած էր այսպիսի բնագիր մը Պատմորի մէկ ձեռագրին մէջ (Թ. 263) եւ այն մեծ հնութեամբ Ժ. դարէն: Միայն 1887ին ձեռք ձգելով ատոր ալ մէկ օրինակութիւնը կրնար Նշուէր 1892ին հրատարակել իւր «Առանուրբը» գրութեան մէջ Սեքստոսի յունարէն բնագիրը՝ յարակից եւ ազգակից առանձներուն կղեւապարտի եւ Եւագրի:

Երեք մասի բաժնուած այս հրատարակութեան առաջին պրակը կը պարունակէ 451 վճիռ-

1 Gildemeister, p. XXXVIII—XL եւ հարաբանելի առանձին մէջ: Արդէն մեր ալ նշանակեցինք համեմատականքն Պիւթաբոյս, Պոքրի իր (առ Մարտիկոս), Դեմոփիկոս եւ եւ: Մանրամասնութիւնք մեզի համար աւելորդ են:

2 L. Duchesne, Ի թերթին Arch. des miss. scient. III, 3, p. 440 տես եւ Sakkellion, Catal. Bibl. Patm. 1890, p. 129. 2 մուտ. Նշուէրի տես: